

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Metaforák és szimbólumok:

**C. G. Jung szimbólumértelmezésének és a
fogalmi metaforák elméletének összevetése**

Szabó Réka

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

2014

I. BEVEZETÉS

A disszertáció négy fő részből áll. Az első részben a témához tartozó tudományos háttér bemutatása található meg. Ezután egy elméleti, majd két gyakorlati szempontból vetem össze a címben jelzett két szakterületet. A pszichoterápia és a kognitív nyelvtudomány gyakorlatából kiindulva állítom fel a párhuzamokat a két tudomány kutatási területe és módszerei között, s eközben bemutatom azt is, hogy ezek miként egészítik ki egymást, s milyen előnyökkel jár az eszközök együttes felhasználása.

I.1. A kutatás előzményei és problémafelvetés

Az analitikus pszichológia és a kognitív nyelvészet „összeházasítása” szokatlan dolognak számít a kutatási témák között. Bár több pszichológiai tanulmány tárgyalja a metaforának a terápiában betöltött szerepét (vö. pl. Arlow 1979, Barker 1985, 1996; Borbely 1998, Cox–Theilgaard 1987, Ingram 1994, Zeig–Gilligan 1990), illetve a kognitív nyelvészet is érinti bizonyos mértékig a fogalmi metafora pszichológiai felhasználását (pl. Kövecses 2005b); a jungi szimbólumelmélet és a fogalmimetafora-elmélet konkrét találkozási pontjait nem összegezte senki, s különösen nem használta fel egyik tudomány sem a másik eredményeit saját kutatásaihoz. A freudi pszichoanalízis és a fogalmimetafora-elmélet ötvözése Fónagy Iván munkáiban megtalálható, ez talán a disszertáció legközelebbi előzménye (pl. Fónagy 2001).

Mivel járulhat hozzá az analitikus pszichológia a kognitív nyelvészeti vizsgálatokhoz? Milyen újdonságot adhat a fogalmi metafora elméletéhez a jungi analízis? Hogyan alkalmazhatók az egyik tudomány módszerei a másikban?

I.1.1. Kognitív nyelvészet

A kognitív nyelvészet legfontosabb újításai a szemantika terén születtek (pl. Johnson 1987, Lakoff 1987, 1993, Langacker 1987, 1990, Fauconnier–Turner 1998, 2002). A szemantikán belül különösen is a metafora kognitív szemléletű leírása hozott újat a nyelvészetben (ld. Lakoff–Johnson 1980, Kövecses 1986, 2005a, Lakoff–Kövecses 1987, Lakoff 1993, és az ezekre épülő széles körű irodalmat). Az elmélet szerint a metafora nem a szavak, hanem a fogalmak között jön létre. A hétköznapi nyelv legtöbb kifejezése metaforikus, amelyek egy-egy fogalom köré csoportosíthatók. Például ha egy férfi és egy nő kapcsolatot kezd egymással, akkor azt mondjuk: *összejönnek, együtt járnak*. Ha véget ér egy házasság, a felek *elválnak*. A szerelem fejlődését, alakulását is legtöbbször metaforikusan fejezzük ki: *kapcsolatuk megfeneklett, zátonyra futott, visszavetették őket a nehézségek, nagyot léptek előre, hosszú utat tettek meg együtt, zsákutcába kerültek* stb. A kifejezéseket megvizsgálva azt látjuk, hogy ezekben a példákban a szerelemről mint utazásról, mint egy közös útról beszélünk. Tehát a metafora az UTAZÁS és a SZERELEM fogalma között van, s ez a fogalmi metafora produkálja a fenti metaforikus nyelvi kifejezéseket. A metaforát leggyakrabban az elvont fogalmak leírásához, megfogalmazásához használjuk. Különösen az érzelmek leírásában gyakoriak a figuratív (vagy képes) kifejezések.

I.1.2. Analitikus pszichológia

Az analitikus pszichológia a mélylélektan egyik területe, amely elfogadja a tudattalan létezését. Jung szerint a psziché az egyén belső egyensúlyának megteremtésére törekszik, vagyis arra, hogy tudatunk és tudattalanunk harmóniában éljen egymással. Ha az egyensúly elbillen, a tudattalanból felmerülő tartalmak segítenek a visszaállításban. Ezek az üzenetek képek formájában érkeznek a tudat szférájába. A felmerülő képek szimbolikusak, mögöttes üzenetet hordoznak. A terápiákban a képek megfejtése a róluk való beszéd formájában történik. A belső képeket jelentéstársítással, asszociációval lehet megfejteni. Az asszociációk kognitív

nyelvészeti szempontból nézve metaforikus vagy metonimikus jelentéstársítások. Következésképpen a szimbólumképek megértése metaforikus beszéd vagy metaforikus gondolkodás által válik lehetővé. Ezen a módon a terápiának az 1900-as évek kezdete óta munkaeszköze a metafora.

II. ELMÉLETI ÖSSZEVETÉS

II.1. A jelentéssel bíró képek kutatása és a kultúra mint kiindulási alap

A fentiekből világossá vált, hogy mindkét elmélet ugyanazon cél felé közelít: a képek jelentése felé. Ez a legalapvetőbb kapcsolódási pontjuk. Tulajdonképpen a kutatások tárgya ugyanannak a jelenségnek két különböző aspektusa. A tudattalan tartalom felmerül a tudatban, ahol valamilyen képi formát ölt. Ezt a képet igyekszünk érthetővé tenni önmagunk számára, bizonyos részeit, jellemzőit megfeleltetjük egy vélt tartalomnak, jelentéseket tulajdonítunk neki, amelyet végül szavakba is öntünk. Így jönnek létre a metaforikus nyelvi kifejezések. A pszichológiai elemzés fő célja a tudattalan tartalmak megismerése a jelentéstulajdonításon keresztül; a kognitív nyelvészet pedig a magát a jelentésalkotást vizsgálja: a fogalmak működését, a nyelvet és az elmében zajló mechanizmusokat. Ehhez fő eszközük a jelentéssel bíró képek vizsgálata.

A képek értelmezéséhez mindkét terület a kultúrát hívja segítségül. Ez a második közös kiindulópont a két tudomány kutatásaiban.

Az analitikus pszichológia egyik lényegi tulajdonsága a többi mélylélektani iskolához képest, hogy a lelki működést nem a patológia, hanem az egyetemes emberi kultúra irányából közelíti meg (Antalfai 2007a, 166). A pszichológus a belső képek jelentéseket keresi, amit a rájuk adott asszociációk segítségével tár fel. Az asszociációkban általában keverednek az egyéni és a kollektív szimbolikus jelentések.

A kognitív nyelvészet látásmódja szerint az ember megismerő tevékenysége meghatározza az elme által létrehozott dolgok legfőbb jellemzőit. Az absztrakt fogalmakat, amelyeket a gondolkodás során létrehozunk, a külvilágban tapasztalható fizikai események segítségével öntjük szavakba. Amit a külvilágban tapasztalunk, annak alapján építjük fel belső világunkat is. Számos antropológus szerint egy adott kultúra tagjainál a fogalmi keretek nagyjából azonosak, ezért a kognitív tudomány gyakran úgy tekinti a kultúrát, mint a fogalmi keretek által képviselt, a közösség tagjai számára közös értelmezések összességét.

II.2. A megismerési folyamatokba ágyazott jelentés keresése

A harmadik kapcsolódási pont a jelentés megállapításának módszere. A jelentések létrehozásának folyamata mindkét területen meghatározó, mivel maguk a folyamatok befolyásolják azt, amilyenné a jelentés válik. A kognitív nyelvészet alaptételei közé tartozik, hogy a nyelv elválaszthatatlan a megismeréstől, a jelentés a fogalomalkotás vizsgálatával ragadható meg. Nem önmagában vizsgálja az ember által létrehozott jelentést, hanem a környezettel, a kultúrával, a világra adott válaszainkkal együtt.

Az analitikus pszichológia szerint a világot megismerő emberben nem a konkrét fizikai tapasztalatok rögzülnek, hanem ezek képe a hozzájuk tapadó, általuk okozott érzelmekkel és fantáziákkal együtt (Jung 1946, 169). Az emberrel történő fizikai események valamelyest torzított formában kerülnek a pszichébe és ott a rájuk adott érzelmi reakciókkal együtt rögzülnek. Így fogalmazza meg a két tudomány a maga szakmai kifejezéseivel azt, hogy a jelentést nem határozhatjuk meg önmagában, hanem figyelembe kell vennünk a jelentés kialakulásának folyamatát is.

II.3. Az érzelmek előtérbe kerülése a kutatásokban

Ebből következik a negyedik kapcsolódási pont: a kognitív nyelvészet a legtöbb fogalmi metaforát az érzelmek kifejezése terén tárta fel. A metaforakutatások tárgya igen gyakran az érzelmek világa, az életvezetés, az erkölcs, a mentális állapotok nyelvi kifejezése. Erre az összefüggésre már a fentiekből következik a magyarázat. Az érzelmek az analitikus pszichológiában természetes módon a figyelem középpontjában állnak. Pszichológiailag nézve a személyiség alapja lényegében az affektivitás (Kast 2006). Ennek szabályozása a terápia minden formájának fő feladata. A pszichoterápiában a képekhez társított jelentéseken keresztül kirajzolódik a páciens világértelmezésének lélektani szerkezete. A kutatások mind a két területen főként az érzelmekre, a világértelmezésre és ezek szimbolikus vagy metaforikus megfogalmazására irányulnak.

III. GYAKORLATI ÖSSZEVETÉSEK

III.1. A metafora a pszichoterápiában

III.1.1. Álomelemzés személyes terápia útján

Az elméleti összevetés után két gyakorlati összehasonlítás következik. Először a pszichoterápiás gyakorlat felől vizsgálom a szimbólum és a metafora viszonyát. A terápiás beszélgetés és a művészetterápiás rajzelemzés során bemutatom, hogy a pszichológiában a metafora alkalmazása már bevett gyakorlat a szimbólumok megértésére. Ezt részben a fent már említett irodalmak is kifejtik. E fejezetek újdonsága a kognitív szemléletű leírás: a terapeuta és a páciens fogalmi metaforákat igyekeznek felállítani annak érdekében, hogy a páciens álmát megértsék, megfejtsék. A forrástartomány adott, de keresik a céltartományt. A problémát egy blend segítségével oldják meg, s így minél több leképezést képes létrehozni a páciens a

forrás- és céltartomány között, annál inkább javul az életminősége. Az álomelemzés kognitív leírása megjelenőben van a Heidelbergi Egyetem konferenciakötetében (Szabó 2014), a művészetterápiás elemzés pedig olvasható Szabó 2012-ben.

III.1.2. Csoportterápiás rajzelemzés

A művészetterápiás elemzésben fordított a helyzet: a céltartomány adott (életút), s ehhez kell forrástartományokat keresni, amelynek segítségével a páciens meg tudja fogalmazni, hogy mit jelent számára a saját életútja. A megfogalmazás, a szimbólumalkotás segíti a tudatosodást (Jung 1977, 1981, 1993).

III.2. A szimbólum a fogalmi metafora forrás- és céltartományában

A harmadik összevetésben a metaforikus nyelvi adatok felől közelíték a vizsgálandó kérdéshez. Több példán keresztül szemléltetem, hogy a metaforikus jelentések szimbólumokon alapulnak. (Az összevetésnek két alfejezete megjelent Szabó 2010 és 2012-ben.) A kognitív nyelvészet a metaforikus nyelvi kifejezéseket csoportosítja egy fogalmi metafora köré. Ez a csoportosítás egy következő szinten folytatható: a fogalmi metaforák is rendezhetők a szimbólumok mentén. A szimbólumban levő kép adja a forrástartományt, a jelentéstartalom pedig a kifejezendő céltartományt. A szimbólumok és metaforák viszonyának rendszerező áttekintése nagy segítséget nyújt a kognitív nyelvészetnek, hiszen utakat nyit a még fel nem térképezett metaforák felé. További metaforikus nyelvi adatok vizsgálatával bemutatom azt is, hogy a szimbólum hogyan befolyásolja a szójelentést. Az összefüggések ismeretében a metaforikus nyelvi kifejezések jelentésének mélyebb rétegeit tárhatjuk fel, újabb metaforákat ismerhetünk meg és hatékonyabban körülhatárolhatjuk a céltartományt és a forrástartományt.

IV. ÖSSZEFOGLALÁS

A három különböző szempontból elvégzett összevetés bemutatja, hogy a fogalmimetafora-elmélet és a jungi szimbólumok elmélete hogyan egészíti ki egymást. Az első összevetésből az elméleti kapcsolódási pontok derülnek ki. E pontok – a jelentésalkotási folyamatok, az érzelmek kutatása, a kultúrák között megmutatkozó eltérések és a képekhez kapcsolódó jelentések vizsgálata – azt igazolják, hogy a két tudományterület az emberi megismerő tevékenységnek azonos mechanizmusával foglalkozik, bár konkrét céljuk és eszközeik eltérnek.

Az eltérésekből további gyümölcsöző kutatási lehetőségek adódnak, amelyek a gyakorlati összevetésben mutatkoztak meg. A pszichoterápia számára a kognitív nyelvészet eszközeivel megfoghatóbbá, tagoltabbá válik az a folyamat, amelynek során a tudatosodás végbemegy. A kognitív nyelvészet pedig a pszichoterápiából merített értelmező módszerrel – amely a természetes, illetve egyéni szimbólumokból indul ki – a fogalmi metaforák és metaforikus nyelvi kifejezések pontosabb meghatározása, a jelentésrétegek mélyebb vizsgálata felé tehet egy jelentős lépést.

Hivatkozások

- Arlow, Jacob A. 1979. Metaphor and the psychoanalytic situation. *Psychoanalytic Quarterly* 48: 363-384.
- Barker, Philip 1985. *Using Metaphors in Psychotherapy*. New York, Brunner/Mazel.
- Barker, Philip 1996. *Psychoterapeutic Metaphors: A Guide to Theory and Practice*. New York, Brunner/Mazel.
- Borbely, Antal F. 1998. A psychoanalytic concept of metaphor. In: *International Journal of Psychoanalysis* 79, 923–936.
- Cox, Murray–Alice Theilgaard 1987. *Mutative Metaphors in Psychotherapy – The Aeolian Mode*. Tavistock, London.
- Fauconnier, Gilles–Mark, Turner 1998. Conceptual integration networks. *Cognitive Science* 22/1, 133-187.
- Fauconnier, Gilles–Mark, Turner 2002. *The Way We Think*. New York, Basic Books.
- Fónagy Iván 2001. *Languages within language: an evolutive approach*. John Benjamins, Amsterdam.
- Johnson, Mark 1987. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. University of Chicago Press, Chicago.
- Jung, Carl Gustav 1946. Die Struktur der Seele. In: *Seelenprobleme der Gegenwart*. Rascher Verlag, Zürich.
- Jung, Carl Gustav 1977. *The Psychology of Consciousness*. Harcourt Brace Jovanovich, New York.
- Jung, Carl Gustav 1981. Symbole und Traumdeutung. In: *Das symbolische Leben*. GW18/1, Patmos-Walter Verlag, Düsseldorf. 199-285.
- Jung, Carl Gustav 1993. A tudattalan megközelítése. In: *Az ember és szimbólumai*. Szerk. Marie-Luise von Franz. Göncöl Kiadó, Budapest.
- Ingram, Joyce L. 1994. The role of figurative language in psychotherapy. *Metaphor and Symbolic Activity* 9: 271-288.
- Kast, Verena 2006. *Träume. Die geheimnisvolle Sprache des Unbewussten*. Patmos Verlag, Düsseldorf.

- Kövecses, Zoltán 1986. *Metaphors of anger, pride, and love: A lexical approach to the study of concepts*. Benjamins, Amsterdam.
- Kövecses, Zoltán 2005a. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Kövecses, Zoltán 2005b. *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. Cambridge University Press, New York.
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire and Dangerous Things. What categories Reveal about the Mind*. The University of Chicago Press. Chicago and London.
- Lakoff, George 1993. The contemporary theory of metaphor. In: Ortony, A. (ed.), *Metaphor and Thought*. 2nd ed, Cambridge, Cambridge University Press. 202-251.
- Lakoff, George–Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago, University of Chicago Press.
- Lakoff, George–Kövecses, Zoltán 1987. The cognitive model of anger inherent in American English. In: D. Holland–N. Quinn (eds.): *Cultural models in language and thought*. Cambridge University Press, Cambridge. 195–221.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Volume I. Theoretical Prerequisites. Stanford University Press, Stanford, California.
- Langacker, Ronald W. 1990. *Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
- Szabó Réka 2010: *Archetípusok és szimbólumok megjelenése a mindennapi metaforákban*. In: AKK-Online, az Anyanyelvi kultúráközvetítés c. konferencia internetes kötete (megjelenőben).
- Szabó Réka 2012: A szimbólumok és a fogalmi metaforák kapcsolata. In: Balázs Géza–Veszelszki Ágnes szerk., *Nyelv és kultúra, kulturális nyelvészet*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest.
- Szabó Réka 2014: Kognitive Metapher in der Psychotherapie. In: Polzenhagen–Kleinke–Kövecses–Vogelbacher (eds.) *Cognitive Explorations into Metaphor and Metonymy*. Peter Lang, Frankfurt (Main). (megjelenőben)
- Zeig, Jeffrey K.–Gilligan, Stephen G. (eds) 1990. *Brief Therapy. Myths, Methods, and Metaphors*. Brunner/Mazel, New York.

A témában megjelent publikációk

- A szimbólumok és a fogalmi metaforák kapcsolata. In: Balázs Géza–Veszelszki Ágnes szerk., *Nyelv és kultúra, kulturális nyelvészet*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 2012, 87–92.
- A természetes szimbólumok befolyása a mindennapi metaforákra. In: Parapatics Andrea főszerk. 2012. *Félúton 7. A hetedik Félúton konferencia (2011) kiadványa*. URL: <http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk11/>
- Archetípusok és szimbólumok megjelenése a mindennapi metaforákban*. In: AKK-Online, az Anyanyelvi kultúráközvetítés 2010 c. konferencia kiadványa (megjelenőben).
- Kognitive Metapher in der Psychotherapie. In: Polzenhagen–Kleinke–Kövecses–Vogelbacher (eds.) *Cognitive Explorations into Metaphor and Metonymy*. Peter Lang, Frankfurt (Main). (megjelenőben).